

Миша Анђелковић*, Пирот
Miša Anđelković, Pirot

Споменичко наслеђе димитровградског краја из Другог светског рата и периода Информбироа Heritage of monuments from the Second World War and the Informbiro period in the Dimitrovgrad region

Сажетак: У некадашњем Цариброду, данас Димитровграду, током 1944. јавио се партизански покрет отпора против фашизма. После ослобођења ових крајева септембра 1944, мушко војно способно становништво је мобилисано у НОВЈ. Неки од њих бораца су и поинули. Током рата, било је и цивилних жртава фашистичког терора. Након рата, избијањем информбировске кризе, димитровградски крај постао је погранично ограничених инцидентима у којима су страдали поједини југословенски граничари. Данас о њим временима сведоче и спомен-обележја која су тема овог рада. Поред теренског истраживања на местима где се налазе поједина спомен-обележја, аутор се служио и необјављеним изворима и документацијом пронађеним у Историјском архиву у Пироу, Републичком заводу за заштитиу споменика културе у Београду и Народној библиотеци „Дејко Пећиров“ у Димитровграду, као и објављеном лијераишуром.

Кључне речи: Димитровград, спомен-обележја, Друи свейски райи, Информбиро

Abstract: In the former Caribrod, now Dimitrovgrad, a partisan resistance movement against fascism aroseduring 1944. After the liberation of these regions in September 1944, the male population of military age was mobilized into the NOVJ. Some of these soldiers died. During the war, there were also civilian victims of fascist terror. After the war, with the outbreak of the In-

---

* misa.mance1990@gmail.com

formation Bureau crisis, the Dimitrovgrad region became the scene of border incidents in which some Yugoslav border guards were killed. Today, the monuments described in this manuscript bear witness to those times. In addition to field research of places where individual monuments are located, the author used unpublished sources and documentation found in the Historical Archive in Pirot, the Institute for the Protection of Cultural Monuments of Serbia in Belgrade and the „Detko Petrov” National Library in Dimitrovgrad, as well as published literature.

Keywords: *Dimitrovgrad, monuments, Second World War, Informbiro*

Димитровград (раније Цариброд) је мали град на југоистоку Србије. У периоду од 1879. до 1920. године налазио се у саставу Бугарске, да би након Нејског уговора припао новоформираном Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца (касније Краљевина Југославија). После Априлског рата 1941, Цариброд је анектиран од стране Бугарске. И у овом крају, у коме у највећем броју живе припадници бугарске националности, крајем рата јавио се покрет отпора према бугарској царистичкој власти, а поновним успостављањем југословенске власти, мушко војно способно становништво је мобилисано у јединице НОВЈ (Народноослободилачке војске Југославије) и учествовало у завршним борбама за ослобођење Југославије. Убрзо по завршетку рата, 1948, долази до сукоба Југославије са земљама Информбира, а Цариброд (који 1951. године мења име у Димитровград) постаје место пограничних инцидената. О ратним и поратним догађајима данас сведоче и спомен-обележја палим борцима и граничарима која се налазе широм димитровградске општине. О тим спомен-обележјима до сада је урађен само један необјављени елаборат (Завод за заштиту споменика културе Ниш [даље ЗЗЗСКН] – Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984).¹ Постоји податак да се на територији димитровградске општине налазе двадесет спомен-обележја из периода народноослободилачке револуције (Суботић, Опачић и Миљанић, 2006, стр. 144). Један је из периода пре Другог светског рата и он није обух-

---

¹ Копија овог елабората налази се у Народној библиотеци „Детко Петров“ у Димитровграду. Осим овог елабората не постоји ниједан списак спомен-обележја димитровградског краја у виду документа. Једна копија поменутог елабората налази се у власништву аутора.

ваћен овим радом, шеснаест је посвећено Другом светском рату и палим борцима у њему, а три су посвећена периоду Информбироа.

У самом граду налазила су се четири спомен-обележја из периода НОР-а (народноослободилачког рата) од којих је данас сачувано три. На згради Основне школе „Христо Ботев“ (раније – „Моша Пијаде“) налази се спомен-плоча са именима 53 пала борца из димитровградског краја. На плочи, на бугарском језику, пише да је за социјалистичку Југославију пало милион и седамсто хиљада њених синова и да је слобода скупо плаћена. Наводи се и да ће млада поколења Југославије знати да цене и чувају ту слободу, а изнад свега братство и јединство југословенских народа, те да ће се грађани димитровградског среза и будућа поколења угледати на борце свога краја у сталној борби на јачању социјалистичке отаџбине Југославије.

На табли су уклесана имена следећих бораца: из Димитровграда Васил Иванов „Циле“, из села Смиловаца Попов В. Тодор, Гогов В. Петар, Илијев А. Георги, Костов А. Генади и Ценков В. Тодор, из села Трнских Одороваца Алексов Г. Мирко, Симов С. Александар, Цветков Д. Нетко и Петров С. Никола, из села Петрлаша Гогов В. Борис, Петров А. Петар, Станчев С. Богдан и Гогов К. Јордан, из села Бачева Тошев С. Славчо, Ботев Д. Цветан, Дончев В. Ангел и Денков В. Стојан, из села Доње Невље Петров В. Ангел, Тошев П. Глигор, Ангелов М. Крум и Тодоров А. Милко, из села Славиња Митов С. Зорко, Станков Т. Александар и Џунов П. Костадин, из села Гуленоваца Андонов Р. Никола, Станулов М. Цветан и Стаменов Г. Симеон, из села Борова Соколов Т. Ангел, Николов Ф. Рангел и Денков К. Денко, из села Поганова Миланов Л. Веско, Марков Д. Васил и Златков И. Илија, из села Височких Одороваца Димитров А. Герман, Митов С. Мицко и Ангелов С. Иван, из села Држине Пејчев Ј. Георги, Рангелов Б. Димитар и Митов С. Јордан, из села Изатоваца Алексов Г. Димитар и Алексов Н. Нацко, из села Каменице Тодоров И. Асен, из села Пртопопинаца² Гогов В. Драгослав, из села Бребевнице Митов Д. Борис, из села Банског Дола Тодоров Г. Душко, из села Скрвенице Георгијев Т. Александар, из села Гојин Дола Иванов Г. Борис, из села Жељуше Јанков А. Петар, из села Лукавице Станулов К. Гроздан, из села Праче Василов И.

² Пртопопинци, негде се наводи и као Протопопинци. Напомена аутора.

Петар, из села Радејне Јоцев А. Аспарух и из села Грапе Георгијев И. Евстати. Касније у тексту ће се видети да постоје и разлике у именима палих бораца на овој плочи у односу на споменике и спомен-плоче подизане по селима. Слова на спомен-плочи су почела на неким местима да бледе.

Ова спомен-плоча откривена је 10. октобра 1954. године поводом деценије од ослобођења града, а подигли су је грађани димитровградског среза (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; Републички завод за заштиту споменика културе [даље РЗЗЗСК], Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Скупштина општине Димитровград 02-1012 01.07.1966, Подаци о спомен-обележјима, стр. 1; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Народни одбор општине Димитровград 02-6535/1-63 22.08.1963, Седмогодишњи план развика заштите споменика културе; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, филм: 7, снимак 5-6; Поповић, 1981, стр. 137; Суботић, Опачић и Миљанић, 2006, стр. 143).

На згради Скупштине општине Димитровград налази се спомен-плоча о оснивању Прве царибродске народноослободилачке бригаде. Бригада је формирана 12. септембра 1944. године и од 28. септембра исте године учествовала у борбама за коначно ослобођење Југославије. Натпис је на српском језику, а ова табла од црног мермера је реконструисана 1987. године. Постојала је стара табла од белог мермера. На њој је текст био на бугарском језику и била је постављена 28. септембра 1966. године. Разлика је у томе што се на старој табли налазило и име Царибродског партизанског одреда „Момчил војвода“, којег на новој табли нема. Да су постојале две табле сведочи елаборат ЗЗЗСКН који се налази у Народној библиотеци „Детко Петров“ у Димитровграду у коме је сачуван натпис на замењеној плочи на бугарском језику (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; Поповић, 1981, стр. 137). Аутор рада није успео да сазна шта се десило са старом таблом.

У дворишту Основне школе „Христо Ботев“, десно од улазних врата налази се биста револуционару и члану Комунистичке партије Југославије (КПЈ) Василиу Иванову „Цилету“. Биста је од бронзе, док је постоље направљено од вештачког камена. Биста је

откривена 1966. године. Аутор бисте је академски вајар из Ниша Душан Донков. На постољу се налази плоча на којој је на бугарском језику написано име Васи́ла Ива́нова Ци́лета, податак да је био члан КПЈ, као и година рођења и смрти (1908-1942). Васил Иванов Ци́ле је крајем септембра 1942. године био откривен у Београду од стране полиције. Покушао је да побегне, али је био рањен. Ускоро након тога је умро у болници (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; Поповић, 1981, стр. 137).

Слика 1 Некадашњи споменик на железничкој станици у Димитровграду

Figure 1 Former monument at the railway station in Dimitrovgrad

На перону железничке станице у Димитровграду налазио се споменик десетогодишњици народне револуције (слика 1). Био је грађен у облику паноа са централним стубом. На тај стуб су се и лево и десно надовезивала два елемента попут листова књиге. На стубу се налазила плоча са натписом на бугарском језику у спомен на десету годишњицу народне револуције од стране народа димитровградског среза. На врху стуба налазила се велика метална буктиња, а на паноима са стране биле су исписане године 1941. и 1951. Док у елаборату ЗЗЗСКН пише да је споменик свечано откривен 7. јула 1951. године, у материјалима Републичког завода за заштиту

споменика културе у Београду, као и у тадашњој штампи стоји податак да је откривен 29. новембра 1951. године (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Народни одбор Димитровград 02-6535/1-63 22.08.1963, Седмогодишњи план развитака за заштиту споменика културе; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, филм: 11, снимак 1-2; Прослава десетогодишњице народне револуције у Димитровграду. *Народне новине*, 29. децембар 1951, стр. 2). Како су пренеле нишке *Народне новине*, на митингу на железничкој станици у Димитровграду спомен-плочу је открио Димитрије Латинов, тада председник Народног одбора димитровградског среза, док су на церемонији говорили Жика Радојловић, тада секретар Среског комитета КПЈ у Димитровграду, Милан Зорић, тада министар финансија у Влади Народне Републике Србије и Иван Караиванов, посланик димитровградског среза. Овај споменик је срушен. Аутору је приликом обиласка места тог спомен-обележја речено да је приликом реновирања пруге Димитровград-Ниш споменик уклоњен. Аутор није сазнао да ли је споменик само уклоњен, или је приликом уклањања и уништен. Такође аутор није сазнао ко је одобрио рушење споменика, нити које године тачно је рушење обављено.

У селу Гојин Долу на зиду зграде бивше Земљорадничке задруге налази се спомен-плоча Борису Г. Иванову. На спомен плочи је на бугарском језику написано да је Борис Г. Иванов рођен 1. октобра 1922. године у Гојин Долу, да је био учесник народноослободилачке борбе од 20. септембра 1944. године и да је јуначки погинуо у борби против Немаца 12. априла 1945. године приликом пробоја Сремског фронта. Спомен-плочу су подигли Општински одбор Савеза бораца и месна канцеларија ССРНЈ села Гојин Дол. Тешко је одредити тачан датум и годину подизања плоче. Иако у елаборату ЗЗЗСКН пише да је спомен плоча откривена 1972. године, податке о њој можемо наћи у документацији димитровградске општине из 1966. године која је послата Републичком заводу за заштиту споменика културе (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Скупштина општине Ди-

митровград 02-1012 01.07.1966, Подаци о спомен-обележјима, стр. 2). Слова на спомен-плочи су скоро потпуно избледела.

И у селу Петрлаш се настојало да се подизањем спомен-обележја сачува успомена на пале борце. На спомен-плочи на фасади зграде бившег задружног дома у селу, уклесано је на бугарском језику да је плоча подигнута палим борцима за социјалистичку Југославију, а у борби против немачких и бугарских фашиста. Затим следе имена са годинама рођења и смрти: Владимир Г. Панов (1914-1941) убијен, Крум П. Дончев (1914-1941) убијен, Јордан К. Гогов (1923-1943) убијен, Борис Гргов (1916-1945) убијен, Петар А. Петров (1919-1945) убијен, Богдан С. Станчев (1924-1945) убијен, Никола И. Станчев (1924-1947) погинуо несрећним случајем. Није тачно одређено ко је од њих погинуо као борац, а ко убијен или стрељан као цивил. Види се и да је своје место на спомен-плочи добила једна особа погинула након рата, а према неким изворима још једна особа из Петрлаша је изгубила живот, Сима Пене Дончев, кога је бугарска војска стрељала 8. априла 1941. године, али његовог имена на спомен-плочи нема (Ставров, 2014, стр. 72). Спомен-плоча је подигнута 1. маја 1954. године. Поред имена палих бораца налазе се и њихове слике, са изузетком Владимира Панова. Спомен-плочу су подигли сами мештани села Петрлаш (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; Историјски архив у Пироту [даље ИАП], фонд Субнор Пирот, кутија 25, Упитник о споменику народноослободилачкој борби села Петрлаш; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Скупштина општине Димитровград 02-1012 01.07.1966, Подаци о спомен-обележјима, стр. 2; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Народни одбор Димитровград 02-6535/1-63 22.08.1963, Седмогодишњи план развјатка заштите споменика културе, РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, филм: 6, снимак 9-10; Поповић, 1981, стр. 138). За Петра А. Петрова постоји податак да је погинуо 4. марта 1945. године код места Балатинца (Николић, 1972, стр. 453)³; из села се помиње и извесни Глигоров Б. Бојин за кога се

³ Село Петрлаш се наводи као Петраљиш. Напомена аутора.

наводе подаци да је погинуо 12. априла 1945. на Босуту (Николић, 1972, стр. 447).⁴

У селу Поганову подигнута је спомен-чесма са таблом на којој је на бугарском језику уклесано да је чесма подигнута у част палим борцима народноослободилачког рата. Од четворице мештана чија се имена налазе на плочи тројица су погинула током завршних борби за ослобођење Југославије, док је један убијен 1943. године као жртва фашистичког терора. Уклесана имена су Манојлов Л. Васил (08.02.1915-1944) погинуо, Марков Д. Васил (16.08.1924-1945) погинуо, Златков И. Илија (1920-1945) погинуо и Мишић Димитар (1901-1943) убијен. Чесма је подигнута 1954. године, о чему сведочи и уклесана година испод табле. Спомен-чесму су подигли мештани села Поганова (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; ИАП, фонд Субнор Пирот, кутија 25, Упитник о споменику народноослободилачкој борби села Поганова; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Скупштина општине Димитровград 02-1012 01.07.1966, Подаци о спомен-обележјима, стр. 2; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Народни одбор Димитровград 02-6535/1-63 22.08.1963, Седмогодишњи план развитака заштите споменика културе; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, филм: 7, снимак 7-8; Поповић, 1981, стр. 138; Суботић, Опачић и Миљанић, 2006, стр. 144). Чесма је обновљена од стране општине Димитровград 2014. године. За Марков Васила постоје подаци да је погинуо 4. марта 1945. године код Балатинца (Николић, 1972, стр. 450)⁵, док се помиње и Делчев Васил погинуо истог дана код места Балотинца (Николић, 1972, стр. 447).

Спомен-чесма палим борцима народноослободилачког рата подигнута је и у селу Доња Невља, 4. јула 1950. године. Чесма је направљена од тесаног камена, а на њој је постављена табла од белог мермера са именима четрнаест палих бораца из села Доње Невље, Горње Невље, Скрвенице и Борова. Такође је уклесан текст да је спомен-чесма подигнута палим борцима за независност и слободу домовине за време Другог светског рата. Осим имена и презимена

⁴ Село Петрлаш се наводи као Петраљиш. Напомена аутора.

⁵ Средње слово је овде Т, а не Д. Напомена аутора.

палих бораца других података о њима нема на плочи, а чесму је подигао Савез бораца народноослободилачког рата и мештани са подручја Невље и Борова. Погинули су Петров В. Ангел, Тошев П. Георги, Ангелов М. Крум, Тодоров А. Милко, Вучуровић Илија и Тошев П. Љубен из села Доње Невље, Михалков Д. Камен из села Горње Невље, Георгијев Т. Александар и Глигоров С. Талко из села Скрвенице, Соколов Т. Ангел, Николов Ф. Рангел, Денков К. Денко, Илијев Т. Ангел и Митов А. Нацко из села Борова. Текст је на српском језику (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Скупштина општине Димитровград 02-1012 01.07.1966, Подаци о спомен-обележјима; Поповић, 1981, стр. 137; Суботић, Опачић и Миљанић, 2006, стр. 143). За Тодоров Милка постоје подаци да је погинуо 18. фебруара 1945. године у Зворнику (Николић, 1972, стр. 458).⁶

У селу Смиловци, недалеко од цркве, подигнут је споменик палим борцима народноослободилачког рата. Споменик се састоји из три дела. Постоље је од вештачког камена, а на врху је стилизована буктиња. У средини се налази плоча од белог мермера на којој је на бугарском језику уклесано да је у народној револуцији изгнуло на хиљаде наших најбољих синова и да је израсла нова социјалистичка Титова Југославија као симбол мира и социјализма. Затим се налазе имена пет палих бораца села Смиловци са њиховим сликама. Четворица од њих су погинули 1945. године на Сремском фронту, док је један погинуо 1944. године у Босни. Руско В. Ценков (1914-1945) погинуо, Тодор В. Георгиев (1924-1945) погинуо, Петар В. Гогов (1924-1945) погинуо, Георги А. Илиев (1923-1945) погинуо и Генча Г. Костов (1925-1944) погинуо. Споменик је подигнут од стране Савеза бораца и мештана села Смиловци, а свечано је откривен 4. јула 1956. године (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Скупштина општине Димитровград 02-1012 01.07.1966, Подаци о спомен-обележјима, стр. 3; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пи-

⁶ Уместо Доње, овде се као село наводи Горња Невља. Напомена аутора.

рот, Народни одбор Димитровград 02-6535/1-63 22.08.1963, Седмогодишњи план развитка заштите споменика културе; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, филм: 6, снимак 11-12; Поповић, 1981, стр. 138; Суботић, Опачић и Миљанић, 2006, стр. 144). Вест у виду фотографије да је споменик подигнут локалне новине су објавиле тек 1959. године (Паметник на загиналите в НОБ. *Брајдсџиво*, 1. јули 1959, стр. 7). За Генчу Костова постоје подаци да је погинуо 17. новембра 1944. године код Сјенице (Николић, 1972, стр. 450), док се из села помиње и Попов В. Тодор који је погинуо 4. марта 1945. године код Балатинца (Николић, 1972, стр. 453). Слова на споменику су скоро потпуно избледела.

У селу Радејни, на згради основне школе, постављена је спомен-плоча двојници палих бораца у народноослободилачком рату. Обојица су погинула у априлу 1945. године као припадници 22. дивизије приликом пробоја Сремског фронта. На плочи је на бугарском језику уклесан текст да су у народној револуцији као борци НОР-а Југославије дана 12. априла 1945. године на реци Босут у Хрватској погинули Аспарух А. Јоцев и Ефтим М. Рангелов, за слободу, братство и јединство и за срећни живот југословенских народа. Спомен-плочу подигли су мештани села Радејна, а откривена је 4. јула 1959. године (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Скупштина општине Димитровград 02-1012 01.07.1966, Подаци о спомен-обележјима, стр. 3; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Народни одбор Димитровград 02-6535/1-63 22.08.1963, Седмогодишњи план развитка заштите споменика културе; Поповић, 1981, стр. 138). Откривање спомен-плоче било је најављено у локалним новинама (Честване на 4 јули – Ден на бореца. *Брајдсџиво*, 1. јули 1959, стр. 1). Слова на плочи су скоро у потпуности избледела.

Спомен-плоча палим борцима у Другом светском рату је подигнута и у селу Височки Одоровци. Налази се на згради бивше земљорадничке задруге. На плочи од белог мермера уклесана су имена осморице палих бораца са сликама од којих је један погинуо 1941. године, док су остали погинули 1944. и 1945. током завршних борби за ослобођење Југославије. Петорица су из села Височки

Одоровци, док су тројица из села Гуленовци. У тексту стоји да је у рату изгинуло на хиљаде најбољих синова и да је израсла нова социјалистичка Титова Југославија као симбол мира и социјализма. Имена погинулих бораца: Васа Манов (1888-1941) погинуо, Иван С. Ангелов (1918-1944) погинуо, Мицко С. Митов (1924-1945) погинуо, Славча Д. Савов (1920-1945) погинуо, Јерман А. Митов (1926-1945) погинуо, Цветан М. Станулов (1914-1945) погинуо, Никола Р. Андонов (1916-1945) погинуо, Сима Г. Стаменов (1925-1945) погинуо. Спомен-плоча је подигнута од стране Савеза бораца и мештана села Височких Одороваца и Гуленоваца, а свечано је откривена 7. јула 1956. године (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Скупштина општине Димитровград 02-1012 01.07.1966, Подаци о спомен-обележјима, стр. 4; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Народни одбор Димитровград 02-6535/1-63 22.08.1963, Седмогодишњи план развитка заштите споменика културе; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, филм: 7, снимак 1-2; Поповић, 1981, стр. 137). Према неким подацима извесни Јован Анђелковић из села Одороваца је погинуо 15. децембра 1944. године код Сјенице (Николић, 1972, стр. 445)⁷, док је Андонов Р. Никола из села Гуленоваца погинуо 12. априла 1945. године на Босуту (Николић, 1972, стр. 445).⁸

У селу Каменица постављена је спомен-плоча поводом двадесетогодишњице ослобођења и прве акције Царибродског партизанског одреда „Момчил војвода“. Одред је 17. јуна 1944. године спалио општину и ликвидирао фашистичку власт у Високу. Текст је уклесан на бугарском језику. Спомен-плочу је подигао Општински одбор Савеза бораца из Димитровграда, а плоча је свечано откривена 8. септембра 1964. године (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Скупштина општине Димитровград 02-1012 01.07.1966, Подаци о спомен-обележјима, стр.

⁷ Аутор није успео да сазна да ли се ради о Ивану Ангелову.

⁸ Име села овде је Гуленовица. Напомена аутора.

4). Сама плоча је била постављена на згради некадашње општине у којој је била смештена и бугарска окупаторска власт. Ова зграда је касније постала сеоска школа. Приликом откривања плоче говорио је Кирил Трајков (Димитровградско твржествено отпратнува 20-годишнината от своето ослобождение. *Брајсџиво*, 12. септември 1964, стр. 1, 7). Ова плоча је нестала. Аутору је неколико мештана села изјавило да је плоча украдена. Када је и зашто плоча нестала није утврђено. Зграда школе се почела рушавати.

У селу Изатовци подигнут је споменик палим борцима народноослободилачког рата из тог краја. Споменик је подигнут борцима који су погинули 1944. и 1945. године током завршних борби за ослобођење Југославије и двојици жртава фашистичког терора. Укупно четрнаест имена је уклесано на споменику из села Изатоваца, Славиње, Сенокоса, Каменице, Горњег и Доњег Криводола, док су жртве фашистичког терора из села Влковије и Браћеваца (раније – Брајковци). На спомен-плочи изнад имена погинулих уклесано је на бугарском језику: „Палим борцима за слободу и независност ФНРЈ у НОБ-у од 1941. до 1945. године.“ Споменик је откривен 1. јула 1954. године, а подигли су га мештани височког краја. На споменику су уклесана следећа имена: из села Изатоваца Богдан А. Јорданов (1925-1945) погинуо, Нацко Н. Алексов (1925-1945) погинуо и Димитар Г. Алексов (1925-1945) погинуо, из села Славиње Зорко С. Митов (1922-1945) погинуо, Георги Ж. Тошев (1921-1945) погинуо, Костадин П. Џунов (1919-1944) убијен и Александар Г. Станков (1905-1945) погинуо, из села Каменице Асен И. Тодоров (1924-1945) погинуо и Арсен А. Манов (1912-1941) нестало, из села Горњег Криводола Стефан Д. Николов (1924-1945) погинуо, из села Доњег Криводола Никола П. Гргов (1923-1945) погинуо, из села Влковије Тодор К. Ђуров (1910-1941) погинуо, из села Браћеваца Георги Г. Гогов (1903-1941) погинуо и из села Сенокоса Цветан П. Динчев (1915-1945) погинуо и Арсен П. Петров (1919-1944) погинуо (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; РЗЗЗСК, Документи о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Скупштина општине Димитровград 02-1012 01.07.1966, Подаци о спомен-обележјима, стр. 5; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Народни одбор Димитровград 02-6535/1-63 22.08.1963, Седмогодишњи план развитака зашти-

те споменика културе; Поповић, 1981, стр. 137; Суботић, Опачић и Миљанић, 2006, стр. 143). Богдан Јорданов је погинуо 17. новембра 1944. године код Лаба на Космету (Николић, 1972, стр. 449), Наско Н. Алексов 12. априла 1945. на Босуту (Николић, 1972, стр. 445)⁹, док се помиње и извесни Алексов С. Добривоје, умро 12. априла 1945. године у Београду (Николић, 1972, стр. 445). За Асена Тодорова из села Каменице постоје подаци да је погинуо 18. фебруара 1945. године код Зворника (Николић, 1972, стр. 458). Споменик је дело Асена Апостолова, по занимању геодета (ИАП, фонд Субнор Пирот, кутија 25, Упитник о споменику народноослободилачкој борби села Изатоваца). Слова на споменику су толико избледела, да се поједина имена једва могу прочитати.

На месту званом Извориште, недалеко од села Сенокоса, подигнута је спомен-чесма у част оснивања Царибродског партизанског одреда „Момчил војвода“. На чесми је табла на којој је на бугарском језику уклесан текст да је по решењу Окружног комитета КПЈ Пирот на том месту 2. јуна 1944. године формиран Царибродски партизански одред „Момчил војвода“. Споменик је подигнут од стране СУБНОР-а¹⁰ општине Димитровград, а откривен је 7. јула 1975. године. Сам Царибродски одред није формиран на том месту, већ непуна 2 километара даље, према извору реке Височице, на три километара од села Сенокоса (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; Поповић, 1981, стр. 138; Суботић, Опачић и Миљанић, 2006, стр. 144). Откривање спомен-чесме било је најављено у локалним новинама (Голямо твржество. *Брајсџиво*, број 714/715, без датума, стр. 1) .

У центру села Сенокос подигнута је спомен-чесма у част палим борцима Царибродског партизанског одреда. На чесми је постављена плоча на којој је на бугарском језику уклесан текст да је народ Сенокоса пружио помоћ борцима Царибродског одреда који је формиран 2. јуна 1944. године на Изворишту, три километара од ове чесме. Борци и грађани димитровградског краја овим исказују захвалност мештанима тог села. Иако је на чесми датум 7. јул 1975. године, она је откривена дан раније (Внушително твржество в Се-

⁹ Уместо имена Нацко, овде се наводи као Наско. Напомена аутора.

¹⁰ СУБНОР – Савез удружења бораца народноослободилачког рата.

нокос. *Брајсџиво*, 11. јули 1975, стр. 6), а подигнута је од стране СУБНОР-а општине Димитровград (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране). Плочу су открили Костадинка Драгичевић-Коца и Живко Виденов, борци царибродског одреда, а на свечаности је говорио Србислав Златковић, тада председник Општинског одбора СУБНОР-а Димитровград.

У селу Трнски Одоровци подигнута је спомен-плоча палим борцима у Другом светском рату. Постављена је на фасади зграде Основне школе која се некада звала „Иван Караиванов“ (данас „Христо Ботев“). На спомен плочи су уклесана имена четворице погинулих бораца. Тројица су погинула приликом ослобођења земље: 1944. године (један) и 1945. године (двојица), док је један мештанин био убијен од стране фашиста. Текст на плочи је на бугарском језику и гласи да су у неравноправној борби против фашизма, а за нашу заједницу СФРЈ, храбро погинули наши мештани Мирко Г. Алексов (1927-03.05.1945), Александар С. Симеонов (1925-02.02.1945), Недко Д. Цветков (1922-1944) и Никола С. Петров (1912-08.04.1941). Спомен-плоча је откривена 7. јула 1963. године, а подигнута је од стране месне организације Савеза бораца и мештана села Трнских Одороваца (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; Поповић, 1981, стр. 138).¹¹

Треба напоменути да постоје подаци за борца Душана Т. Граздановића из села Банског Дола који је погинуо 18. новембра 1944. код места Оштрог Копља (Николић, 1972, стр. 458).¹²

Други светски рат завршио се 1945. године. Али мирно стање у димитровградској општини кратко је трајало. Године 1948. избила је информбировска криза, а са њом и инциденти на југословенско-бугарској граници. Неколико таквих инцидената у димитровградском крају довело је и до смртних исхода, односно погибије југословенских граничара о чему данас сведоче три спомен-обележја.

На месту званом Вучине њиве, недалеко од села Невље, погинуо је 27. октобра 1951. године граничар Милан Милентијевић. На

¹¹ Село је поменуто као Трнско Одоровце. Напомена аутора.

¹² Аутор није успео да сазна да ли се овде ради о Душку Г. Тодорову чије име је уклесано на табли која се налази на школи у Димитровграду.

месту где је граничар убијен подигнут је споменик од тесаног камена у облику зарубљене пирамиде (слика 2). Постоље је од бетона. У врху се налази звезда петокрака са српом и чекићем, а у дну постоља са стране две стилизоване буктиње. Споменик је ограђен гвозденом оградом. На споменику се налази спомен-плоча на којој је уклесано да је на последњој стопи своје социјалистичке домовине од бугарског информбировског метка 27. октобра 1951. године пао наш друг граничар Милан Милентијевић, члан СКЈ. Споменик су подигли његови другови војници и старешине граничари ВП 9718/2 Димитровград (ИАП, фонд Субнор Пирот, кутија 25, Упитник о споменику народноослободилачкој борби села Сливнице м.з. „Слане воде“). Споменик је подигнут исте 1951. године. Оближња караула понела је име убијеног граничара Милана Милентијевића (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, филм: 11, снима 3-4; Панакијевић, 2013, стр. 88-91). Данас је споменик потпуно запуштен. Петокрака је поломљена и бачена у дно споменика, тесани камен се полако распада, стилизоване буктиње су оборене, а неки људи су у ограђеном делу поставили кошнице са пчелама.¹³

Осим што је караула у селу Сливници понела име погинулог граничара, на згради карауле постављена је плоча на којој на српском језику пише да је Милан Милентијевић био рођен 14. новембра 1928. године у селу Јакољ у рачанском срезу. У сећању на њега његови другови дали су име караули „Милан Милентијевић“. Плоча је постављена 22. децембра 1952. године на празник Дана армије, а плочу је открио поручник Ковачевић (ИАП, фонд Субнор Пирот, кутија 25, Упитник о споменику народноослободилачкој борби села Сливнице код карауле). Караула је одавно напуштена, а због конфигурације терена није баш приступачна.¹⁴

¹³ Такво стање затекао је аутор рада приликом обиласка терена и фотографирања споменика палим борцима у димитровградском крају 22. марта 2022. године.

¹⁴ Аутор се овом приликом захваљује Маринку Рангелову, рођеном у селу Драговити са пребивалиштем у Димитровграду, на великој помоћи приликом проналаaska карауле.

Слика 2 Споменик граничару Милану Милентијевићу
Figure 2 Monument to border guard Milan Milentijević

Тело Милана Милентијевића¹⁵ било је преко Пирота испраћено за Ниш, где је у ковчегу на тенку било изложено на Тргу ослобођења (данас Трг краља Милана) на коме се окупило око 30.000 људи на протесту поводом смрти граничара (Величанствени протестни митинг у Нишу поводом мучког убиства граничара Милентијевића. *Народне новине*, 3. новембар 1951, стр. 1-2). Према неким изворима, трагичне ноћи је уз убијеног граничара био још један војник на стражи („Соко“ је престао да се јавља. *Народне*

¹⁵ Право име убијеног граничара било је Милун Мелентијевић, док се село где се родио зове Јакаљ, општина Бајина Башта. Ове податке аутору су дали мештани села Јакаљ, као и братанац Милуна Мелентијевића. Милун је сахрањен у свом родном селу. Аутор није успео да сазна како је дошло до грешке приликом записивања имена и презимена убијеног граничара, како у свим изворима (објављеним и необјављеним), тако и у литератури и штампани.

новине, 6. октобар 1979, стр. 5), али аутор није успео да утврди ко је био тај други стражар.

У селу Каменица подигнута је спомен-плоча убијеном милиционеру. Налази се лево од улазних врата на згради месне канцеларије. На плочи је уклесан текст да је „бранећи слободу и независност наше социјалистичке домовине 26. новембра 1951. године код села Изатоваца мучки убијен од бугарских диверзаната народни милиционер Костадиновић Стојиљка Радисав, рођен 19. новембра 1924. године у селу Јабуковцу, среза власотиначког. Својим пожртвовањем, оданошћу и храброшћу остаће у нашој успомени као светли пример како се треба борити за свој народ, партију и друга Тита“. Спомен-плочу су подигли другови убијеног Костадиновића из ДСУП-а, милиционери и службеници димитровградског среза. Плоча је откривена 7. јула 1954. године (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Народни одбор Димитровград 02-6535/1-63 22.08.1963, Седмогодишњи план развитка заштите споменика културе). Иако је Радисав Костадиновић убијен непосредно након Милуна Мелентијевића, његово убиство није добило толику медијску пажњу. Ниједне тадашње новине нису објавиле да је још један граничар, овог пута милиционер, убијен на граници са Бугарском.¹⁶

Преглед спомен-обележја у димитровградском крају везаних за Други светски рат и време сукоба са Информбироом показује да су сва она подигнута током социјалистичког периода и то претежно у његовом просперитетном делу, слично као и у другим деловима Југославије. Слично је и то да су ова спомен-обележја, као и сами чиновници њиховог свечаног откривања, те медијско извештавање о њима, служили за истицање основних постулата југословенског социјалистичког друштва. Специфичност димитровградског краја, где већину становништва чине припадници бугарске националности, вероватно је утицала да се политика братства и јединства југословенских народа и народности додатно посебно истиче.

---

¹⁶ Аутор не може са сигурношћу да тврди да ли је и име Радисава Костадиновића тачно или је, као у случају Мелентијевића, можда направљена грешка приликом уписивања имена, презимена и родног места на спомен-плочи.

Због истог разлога, натписи на једном броју ових спомен-обележја су исписани на бугарском језику.

После урушавања социјализма није подигнуто ниједно спомен-обележје које се односи на истраживани период. С друге стране, дошло је до њиховог убрзаног пропадања. Натписи на њима су често постали врло слабо читљиви. Дошло је и до нарушавања, па и уклањања неких спомен-обележја и то под недовољно јасним околностима. Било би логично да бригу о спомен-обележјима води држава, али конкретна ситуација на терену указује да то ни издалека није случај. Драстичан пример је поменути случај споменика који је био на истакнутом месту, на важној пограничној железничкој станици у Димитровграду, а сада га нема и можда је и уништен, што нико није умео (или није хтео) да каже. Ако држава није успела да се са више пажње односи према споменику који је на њеном земљишту и којим газдује њено јавно предузеће (Железница Србије), да се постара да се измести на неку другу оближњу, примерену локацију, још мање се може очекивати да ће то да чини са мањим споменицима који се налазе у удаљеним селима. То потврђује и случај спомен-плоче у Изатовцима за коју мештани тврде да је украдена, а државни органи тај случај нису решили, а није немогуће да га озбиљније нису ни испитивали. То што је општина Димитровград 2014. ипак помогла у обнови једног сеоског спомен-обележја, у Поганову, више може да се схвати као изузетак који потврђује правило, јер после тога нису следили никакви други систематски кораци у заштити и обнављању спомен-обележја. За заштиту споменика постоје и специјализоване државне установе, тзв. заводи. У социјалистичком периоду они су водили рачуна и о спомен-обележјима везаним за Други светски рат и послератно време. Управо смо и ми за писање овог рада користили одређену документацију Републичког завода за заштиту споменика културе и Завода за заштиту споменика културе Ниш из социјалистичког периода. Међутим, садашње стање спомен-обележја о којима је реч указује да брига о њима од стране поменутих установа изгледа није велика.

У социјалистичком периоду важну улогу у подизању и одржавању спомен-обележја имала је организација партизанских бораца СУБНОР која је била добро позиционирана у том систему као тзв. друштвено-политичка организација. После урушавања социјализма, ова организација, иако је наставила да делује, губи значајан

део свог утицаја. Неумитним протоком времена скоро сви борци НОР-а су помрли. Да би организација опстала, најпре се користила могућност да чланови могу да постану и потомци и поштоваоци партизанских бораца, а у најновије време је дошло и до промене имена организације код задње две речи – уместо Савез удружења бораца народноослободилачког рата у – Савез удружења бораца народноослободилачких ратова, све у жељи да се база чланства прошири борцима и поштоваоцима других ратова. Октобра 2022. године Општински одбор СУБНОР-а у Димитровграду такође је ускладио свој статут и програм са променама које су донели републички органи СУБНОР-а Србије (Formiran Opštinski odbor Subnora Dimitrovgrad, *RT Caribrod*, 14. oktobar 2022, <https://rtcaribrod.rs/sr/formiran-opstinski-odbor-subnor-a-dimitrovgrad/> приступљено 27. 6. 2023). СУБНОР Димитровград планира да у наредном периоду ради на обнови споменика, 2023. године већ су имали полагање венаца на спомен-обележја по селима, с тим да је процена да ће активности бити скромније него у социјалистичком периоду.

Поред државних органа и институција, као и удружења какво је СУБНОР, бригу о спомен-обележјима могу да воде и сами грађани. Из горњег описа спомен-обележја може да се види да су нека од њих подигли управо сами мештани одређених насеља, барем тако пише на њима. Одржавање спомен-обележја је свакако мање сложен посао од њиховог подизања од почетка и не мора увек да захтева велика материјална средства и обимно улагање људског рада. Дobar пример би било једноставно појачавање боје уклесаних слова која је често прилично избледела. Међутим, ни акција таквог типа скоро да нема.¹⁸ Чини се да мештани свакодневно пролазе поред спомен-обележја а да их скоро и не примећују, па ни то у каквом су стању. Има и примера свесног нарушавања спомен-обележја управо од стране мештана, као што је горе описани случај оштећења споменика погинулом граничару код Невље, те уношења приватних кошница у ограђени споменички простор.

¹⁸ Као редак супротан пример навешћемо активност Мирка Алексова из Трнских Одороваца, блиског потомка погинулог Мирка Алексова чије је име на спомен-плочи у том селу и по коме је тај мештанин и добио име. Он редовно фарба слова и петокраку и одаје пошту палим борцима.

У наредним истраживањима ове теме можда би било занимљиво да се поред стандардног историјског користи и социолошки, односно социолошко-антрополошки метод и да се у комуникацији са становништвом дође до систематских сазнања о томе шта мештани мисле не само о бризи о неким спомен-обележјима, већ и о самом њиховом подизању, постојању и сврси.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

- Историјски архив Пирот – ИАП, фонд Субнор Пирот
- Завод за заштиту споменика културе Ниш – ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград (1984)
- Републички завод за заштиту споменика културе – РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, фонд Пирот

ЛИТЕРАТУРА

- Николић, Ж. (1972). *22 српска дивизија*, Београд, Војноиздавачки завод.
- Панакијевски, С. (2013). *Од Миџора до Руја : сећање на 23. територијални батаљон*, Пирот, Музеј Понишавља.
- Поповић, Р. (1981). *Споменници народноослободилачке борбе и револуције СР Србије 1941-1945*, Београд, Експорт прес.
- Ставров, С. (2014). *Петрлаш село које нестјаје* (2. измењено и допуњено изд.), Београд, Завод за проучавање села.
- Суботић, В., Опачић, П., Миљанић, Г. (2006). *Меморијали ослободилачких ратова Србије . Књ. 1, том 2*, Београд, Влада Републике Србије, Министарство рада, запошљавања и социјалне политике; БеоСинг; Републички завод за заштиту споменика културе.

ШТАМПА

- *Брајсџиво* (1959, 1964, 1975)
- *Народне новине* (1951, 1979)

Примљено/ Received on 28.06.2023.

Ревидирано/ Revised on 01.10.2023.

Прихваћено/ Accepted on 10.10.2023.